

UDK: 801.82:81.178

Muqadas MURODOVA,
Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi, PhD
E-mail: murodova@mail.ru
Gulnora RUZMATOVA,
Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi

Termiz davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD O'Xudoyazarova taqrizi asosida

JAHON ADABIYOTSHUNOSLIGIDA VOQELIKNI SATIRIK TANQID QILISHNING O'ZIGA XOS OMILLARI

Annotatsiya

Birinchi jahon urushidan so'ng Viktoriya g'oyalari va puritanlik axloqining inqirozi oshkora bo'lgan Britaniya jamiyatini gullab-yashnagan deb atash mumkin emas edi. Ma'naviy va axloqiy qadriyatlarining an'anaviy tizimlari tanazzulini kuzatgan Ivlin Vo o'z atrofidagi dunyoni tamoyillar, narsa-hodisalar nuqtai nazaridan emas, hatto cherkov amrlari yoki qadimgi ingliz aristokratiyasiga xos bo'lgan fazilatlar bilan emas, balki o'z tafakkur olamidagi mavjud mezonlar bilan baholadi. Ivlin Voga qiyoslamoqchi bo'lgan Abdulla Qahhor ijodi ham sermahsul. O'zbek adabiyoti va san'ati rivojiga beqiyos hissa qo'shgan buyuk o'zbek yozuvchisi Abdulla Qahhor o'zbek xalqi hayoti, insonning ichki va ma'naviy dunyosi haqida o'lmas asarlar yaratdi.

Kalit so'zlar: satirik hikoya, satirik yozuvchilar, satirik obraz, "Bir siqim tuproq", "Tanazzulga yuz tutgan sevgi".

ОСОБЕННОСТИ САТИРИЧЕСКОЙ КРИТИКИ РЕАЛЬНОСТИ В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Аннотация

После Первой мировой войны общество Великобритании, пережившее крах викторианских идеалов и пуританской морали, уже нельзя было назвать процветающим. Эвелин Во, наблюдая упадок традиционной системы духовных и нравственных ценностей, оценивал окружающий его мир не с точки зрения общепринятых принципов, церковных догматов или добродетелей английской аристократии, а исходя из собственной системы мышления и внутреннего критерия. Аналогичный подход можно проследить и в творчестве Абдуллы Каххара – выдающегося узбекского писателя, внесшего неоценимый вклад в развитие узбекской литературы и искусства. Его произведения раскрывают духовный и внутренний мир узбекского народа, его быт и мировоззрение. Настоящая статья рассматривает особенности сатирической критики действительности в мировой литературной науке, на примере произведений Эвелины Во и Абдуллы Каххара.

Ключевые слова: сатирический рассказ, сатирические писатели, сатирический образ, «Кучка праха», «Любовь, обречённая на упадок».

DISTINCTIVE ASPECTS OF SATIRICAL CRITICISM OF REALITY IN WORLD LITERARY STUDIES

Annotation

Following the First World War, British society, marked by the collapse of Victorian ideals and puritan moral codes, could no longer be considered flourishing. Evelyn Waugh, witnessing the decline of traditional spiritual and moral systems, evaluated the world around him not through universal principles, church doctrines, or the values of the old English aristocracy, but through the unique criteria of his own intellectual worldview. A similar literary approach can be observed in the works of Abdulla Qahhor, a prominent Uzbek writer whose rich and prolific creativity made an invaluable contribution to Uzbek literature and art. His timeless works explore the life, inner world, and moral landscape of the Uzbek people. This article examines the distinctive elements of satirical critique of reality in world literary scholarship through the lens of Waugh and Qahhor's literary output.

Key words: satirical short story, satirical writers, satirical character, A Handful of Dust, Love Doomed to Decline.

Kirish. Ivlin Voning burjua voqeligini faol va izchil rad etishi, dunyodan nafratlanishi butun faoliyati davomida uning g'oyalarida bo'y ko'rsatadi. 1930-yilda katolik bo'lgan Ivlin Vo barqaror axloqiy yo'nalishlarni izlaydi. U polemik tarzda kundalik biqiq hayotni "oldingi xushbaxt kunlar"ga qarama-qarshi qo'yadi. Unga qadimgi ingliz familiyalari o'rta asrlardagi turmush tarzi uchun juda qadrli edi.

Ivlin Vodagi "aristokratlar majmuasi"ning paydo bo'lishiga nima sabab bo'lganini taxmin qilish tabiiy, chunki u kelib chiqishi bo'yicha xizmat ko'rsatuvchi o'rta sinfga mansub edi, hech qanday boylik meros qilib olmagan, oilaviy mulkdan asar ham yo'q edi. Umrining oxirigacha qalam bilan kun kechirishga majbur bo'ldi.

Yozuvchi qahramonlarining o'y-xayollari, tushunchalari butun bir sinf uchun bo'lmasa, hech bo'lmaganda ancha katta ijtimoiy guruhga xos edi. Ular

ma'rifatli, eski imperiya an'alarining asosiy oqimida tarbiyalangan, axloqiy qadriyatlar va asoslarning yetarlicha aniq tizimiga ega bo'lgan va bundan tashqari, Britaniya turmush tarzi va davlat tuzilishining ustunligiga to'liq chin dildan ishongan odamlar edi. Biroq ikki jahon urushi oralig'idagi davrda ular bolalikdan singdirilgan g'oyalardan, Buyuk Britaniyaning o'sha tarixiy davrda qaytarib bo'lmaydigan afzalliklaridan mosuvollik va achchiq umidsizlikni boshdan kechirishlari kerak edi. Ehtimol, bu umidsizlik va yo'qotish tuyg'ulari I. Voning romanlarida deyarli har doim ayovsiz masxara qilinadigan "bu dunyoning qudratlariga" keskin tanqidiy munosabatini qisman tushuntiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Selena Hastings tomonidan yozilgan "Evelyn Waugh: A Biography" (1994) asari muallifning shaxsiy hayoti, ijodiy shakllanishi va adabiy qarashlarini tarixiy va psixologik kontekstda yoritib beradi. Ushbu biografik manba orqali Evlin Vo satirasining ildizlari, uning jamiyatga bo'lgan tanqidiy munosabati hamda posturush davri Britaniyasidagi ma'naviy inqirozga nisbatan munosabati chuqur tahlil qilinadi [3].

Shuningdek, Evlin Vo qalamiga mansub "A Little Learning" (1964) asari avtobiografik janrdagi muhim manba bo'lib, unda yozuvchi o'z hayot yo'li, tafakkur shakllanishi, satira orqali voqelikni anglashga bo'lgan intilishi haqida samimiy mulohazalar yuritadi [4].

Mahalliy adabiy-nazariy manba sifatida M.K. Nurmuhamedovning "Adabiyot nazariyasi" (1978) nomli kitobida adabiy janrlar, obrazlar, tanqidiy yondashuvlar, xususan, satira va uning badiiy funksiyasi haqida berilgan ilmiy izohlar orqali adabiy tanqidning umumiy metodologik asoslari tushuntiriladi [1].

Tadqiqot metodologiyasi. Jahon adabiyotshunosligida voqelikni satirik tanqid qilishning o'ziga xos omillariga bag'ishlangan mazkur maqolada ilmiy tadqiqotning chog'ishtirma tahlil, deskriptiv tahlil, analiz, sintez singari metodlaridan samarali foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Shuni yodda tutish kerakki, Ivlin Vo an'anaviy britan konservativizmidan birinchi saboqlarni olgan, shu bois u "Otam men kabi, har qanday yangi narsa yomon bo'lishi mumkin deb o'ylardi", deya iqrar bo'ladi [3].

Yozuvchi tarjimai holining "Mening otam" bobida chuqur farzandlik mehr-muhabbati istehzoli kuzatishning shafqatsiz aniqligi bilan uyg'unlashib, o'zining paradoksal yorqinligi bilan kech Viktoriya davrining ta'sirchan manzarasini yaratadi. Onasidan yosh qolgan Ivlin tabiatan sokin fe'l-atvoriga egaligi tufayli o'zini o'rab turgan muhitni, ya'ni "shaharlar – baxtsizlar nosog'lom va g'ayritabiiy yo'l bilan tirikchilik qilish uchun yig'iladigan surgun joylari" degan xulosaga keladi [4].

Tanqidchilarning adib tarjimai holini ijobiy sharhlashlariga va uning yozuvchilik salohiyatini yuqori baholashlariga qaramay, Vo hali ham kelajagini tasviri san'at bilan bog'laydi. "Rossetti" tarjimai holi uning badiiy intilishlari debochasi sifatida qabul qilingan. Vo jiddiy san'atkor bo'lish uchun yetarli iste'dodga ega emasligini allaqachon anglab yetgan bo'lsa-da, lekin u "oilaviy" adabiy biznesga aralashmaslik uchun bor kuchi bilan harakat qildi. "Rossetti" nashr etilgandan so'ng u duradgorlik kursiga o'qishga kirdi – bu davrni yozuvchi umrining oxirigacha alohida ilqlik bilan esladi.

Ivlin Voning kundaliklarida uning yoshlik paytdagi tajribasi haqida kam ma'lumot mavjud. Xotini bilan ajrashgandan so'ng u kundalik yuritish usulini o'zgartirdi, faktlar bayoni yanada izchil va ravshanroq bo'ldi, ammo teran fikrlash uchrashuvlar, tushlik va sayohatlar ro'yxati bilan almashtirildi.

Cherkovga qabul qilingandan so'ng Ivlin Vo Habashiston imperatori Ras Tafariyning yaqinlashib kelayotgan toj kiyish marosimi haqida xabar topadi va bu voqeani "Times" gazetasi muxbiri sifatida yoritish uchun yuboriladi. Afrikaga sayohatidan olingan taassurotlar "Olisdagi odamlar" (1931) sayohat eslatmalari kitobi va "Qora buzg'unchilik" (1932) satirik romaniga asos bo'lib, uni taniqli satirik sifatida mashhur bo'lishiga zamin yaratdi.

"Olisdagi odamlar" kitobida Vo birinchi bo'lib, 1930-yillarda uni tobora ko'proq qiziqtiradigan va oxir-oqibat missionerlik biografiyasini va shahid Edmund Kempionni yaratishga olib keladigan missionerlik xizmati mavzusiga murojaat qiladi. "Qora buzg'unchilik" romanida Habashistonning haqiqiy tarixi bema'nilik deya tasvirlanadi, qahramonlar grotesk siymalar sifatida ko'rsatilgan va Yevropa jamiyati tizimida ildiz otgan iymondan mahrum bo'lgan g'oyalar ochiqchasiga masxara qilinadi. Roman sivilizatsiyaning tanazzulga uchrashi haqidagi g'oyani rivojlantiradi, ammo bu safar u Afrika mamlakatidagi vahshiy odatlarning fojeasi va ingliz jamiyatining ma'nosiz, adolatsiz hayoti o'rtasidagi parallelizmni yoritadi. Yirtqich kanniballarning bayramlari Londondagi "Oltin yoshlar" kechalari bilan kompozitsion tarzda yonma-yon bo'lib, Afrikada yoki madaniyatli Angliyada bo'lsin, inson tabiatidagi buzg'unchilik yoritib beriladi.

Voning nasr yozuvchisi sifatida shon-sharafi, birinchi navbatda, uning romanlarining muvaffaqiyatiga asoslangan bo'lsa-da, u o'zini kichik shakl ustasi ekanligini ham isbotladi.

To'plamda keltirilgan hikoyalar yozuvchining betakror mahoratidan dalolat beradi. To'plamga kiritilgan hikoyalarning har biri o'z semantik kalitiga ega. "Sayohat" – badavlat oiladan bo'lgan yosh burjua ayolning "asarlari" (maktublar to'plami), unda go'yo kitobxon ayolning jarangdor ovozi eshitadi, ammo keyinchalik zorlanib, turli arzimans narsalar haqidagi zerikarli nolishining guvohiga aylanadi. Bu obraz o'zi bilan 14 oy birga yashagan va xiyonati tufayli adib voz kechgan ayolning badiiy "modeli" hisoblanadi [5].

Ivlin Voning taniqli maqolalari turli yillarda yozilgan va davriy nashrlarda muntazam chop etilgan. Voning tanqidiy asarlari ingliz klassik esseistlarining eng yaxshi an'alarini davom ettirgan bo'lib, bugungi kungacha Jon Ruskin va Metyu Arnoldning asarlari misol bo'la oladi.

Albatta, I. Vo adabiy asarlariga nihoyatda jiddiy yondashadi. Tafsilotli estetik manifestlarni qoldirmasdan, doimo realizmni, hayot va san'at o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni targ'ib qiladi, "yaxshi yozishning eng yangi usullari"dan yetarlicha ehtiyot bo'ladi.

Abdulla Qahhor o'z davrining teran idrokli ijodkori, balki zakiy adabiyotshunosi sifatida ma'lum va mashhurdir. Abdulla Qahhor o'z ma'ruzalaridan birida "Asarga baho berayotganda uning qalin yoki nozikligiga, kim yozganiga, hatto qaysi maqsadda yozilganiga qarab emas, balki undagi obraz va personajlarga qarab baho bergan ma'qul", degan

edi [1]. Shu oltin qoidaga adib har bir asarida qat'iy rioya qildi.

Abdulla Qahhor, eng avvalo, turli toifadagi kishilarning hayotdagi zarur tomonlarini mahorat bilan ko'rsatib, batafsil xarakterlar yaratgan. Ivlin Vo hikoyalarida ham inson xarakteri ishonarlilik tamoyili asosida ochib berilgan. Har ikki hikoyanavis ham o'z qahramonlarini turli vaziyatlarga, sinovlarga yuzma-yuz qilgan, turli odamlarga duch qilgan, ularning portretlarini turlicha tasvirlagan, ko'plab irodali va sabr-bardoshli obrazlarning ruhiyatini yaratgan.

Ammo kichik asarlarda personajlar yarata olish, ularni kurashga olib kirish, o'z taqdirini ishonarli hal etish, personajlarni sinchkovlik bilan chiza olish mualliflardan katta badiiy mahorat talab etadi. Har ikki adib ham yuqoridagi hikoyalarida bu mashaqqatli san'atni puxta egallaganliklarini ko'rsatadi.

Ular xalq hayotini to'liq anglay olish, insonlarning ichki dunyosiga chuqur kirib borish orqali bunga erishdilar. Bu qahramonlarning quvonchlarini, qayg'ulari, hayajonlari, g'azablari va kuchli his-tuyg'ularini ifodalash uchun bemisli mohirlikdan dalolat beradi [5].

Ularning ikkalasi ham qisqa hikoyaning buyuk ustalaridir. Aytish joizki, Ivlin Vo va Abdulla Qahhorga qadar ham, ijodi davomida ham, undan keyin ham hikoya janrida ko'plab yozuvchilar ushbu janrda ijod qilishgan. Lekin ularning hammasi ham ular egallagan cho'qqiga chiqa olmagan. Hikoya janrida o'z darajasiga erisha olgan adiblar orasida o'zbek adabiyotida Abdulla Qahhorning tengi yo'q. Zamonaviy yozuvchilar ulardan ko'p narsani o'rganishadi.

Shuni qo'shimcha qilish kerakki, Abdulla Qahhorning deyarli barcha qahramonlari biografikdir. Asosan, yozuvchi hayotda uchrashgan insonlar haqida yozgan. Bu haqda uning turmush o'rtog'i Kibriyo Qahhorova "Chorak asr hamnafas" kitobida aytib o'tgan: "Aytish kerakki, Mirzacho'l safari Abdulla Qahhor ijodida burilish nuqtasi bo'ldi. "Yangi yer" ("Shohi so'zana") komediyasining "poydevori" ham shu yerda qo'yilgan. Abdulla Qahhor "Sinchalak"dagi Mavlon va Eshon kabi qahramonlar prototiplarini Mirzacho'lda uchratgan [2].

Qisqa hikoyalarda inson ruhiyatining murakkab tomonlari har ikki muallifning badiiy obrazlarida ochib berilgan. Mualliflar hikoyalarining muhim jihati shundaki, ularda insonning ichki olami jonli tasvirlangan bo'lib, xarakter ruhiyati asar mazmunini ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Abdulla Qahhor hikoyalarida ham o'z iste'dodining satirik va yumoristik qirralarini ko'rsatdi. U hayotning

kulgili tomonlarini tezda anglab yetardi. Uning ko'plab asarlari buni isbotlaydi. Demak, har ikki satirik ham o'z ideallari, zamon nafasi, inson tabiatidagi komillik belgilari bilan jamiyatdagi illatlarga qarshi turadi. Ular o'z asarlari mazmuniga, qahramonlar mohiyatiga kulgi va masxarani singdirib, ijobiy qahramonlarining jamiyatdagi buyuk kuchini yaqqol namoyon etadilar.

Abdulla Qahhorni kichik hikoyachilikda katta muvaffaqiyatga olib kelgan yana bir omil bor. Bu uning rus adabiyotining klassik yozuvchilari, ayniqsa A.P. Chexov haqidagi tadqiqoti edi. "Buyuk san'atkor ijodi, – deydi A. Qahhor, – mening badiiy mahoratimni oshirishda katta maktab bo'ldi" [6].

1959-yilda Moskvada o'zbek adabiyoti va san'ati taqdimoti muhokamasi chog'ida rus adiblari: "O'zbekistonda buyuk adabiyot bor. U shunday darajaga ko'tarildiki, uning ayrim vakillaridan, masalan, A. Qahhordan saboq olishimiz zarur, deya e'tirof etishgan [6].

Abdulla Qahhor qalamiga mansub hikoyalarni tahlil qilganimizda, muallifning o'zi ta'kidlaganidek, ularda rus adabiyotining, xususan, A.P. Chexovning beqiyos ta'sirini ko'ramiz. Ularning ixchamligi, mavzu va mazmunning shiddatlili, Chexov uslubining badiiy tasvir vositalaridan foydalanishda yangi, ko'p qirrali vazifa bilan aks etishi buning dalilidir.

Shunday qilib, Abdulla Qahhor o'z asarlarida realizm an'analari sodiq qolgan holda, hikoyalarida xalq dardini ifodalab, uning manfaatlarini ko'zlagan holda bu janrni yanada rivojlantirdi. Shuning uchun ham uning hikoyalari kitobxonlarda katta taassurot qoldiradi. Qobil bobo ("O'g'ri"), Turobjon ("Anor"), Sotiboldi ("Bemor") kabi mukammal obrazlar yozuvchi ijodidagi yorug' yulduzlar bo'ldi. Bu obrazlar adibning badiiy mahoratni chuqur egallab olganligidan darak beradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa shuki, yozuvchilar jamiyatdagi noxush xatti-harakatlarni kinoya qilib, kitobxonlarni ma'naviy kamolotga chorlaydilar. Ivlin Vo va Abdulla Qahhor asarlarini o'qib, ulardagi har bir obraz alohida ma'noga ega ekanligini ko'ramiz. Har ikki adib ijodida kitobxonlarga ma'naviy ozuqa berish, komil inson qiyofasini yaratish maqsad qilingan. Xullas, Ivlin Voning "Tanazzulga yuz tutgan sevgi" va Abdulla Qahhorning "Mayiz yemagan xotin" hikoyalari bundan bir asr avval turli ijtimoiy-siyosiy jamiyatlarda yaratilganiga qaramay, ularning har ikkalasi ham ezgulik va yovuzlik o'rtaidagi kurashni ko'rsatadi. Asarlarning g'oyaviy mazmunida inson tabiati hamda ramziy obrazlar ahamiyatlidir.

ADABIYOTLAR

1. Nurmuhamedov M.K. Adabiyot nazariyasi. Birinchi tom. – Toshkent, Fan, 1978. – B.10.
2. Qahhorova K. Chorak asr hamnafas. – Toshkent: O'zbekiston LKSM Markaziy komiteti "Yosh gvardiya" nashriyoti, 1987. – 95 b.
3. Selena Hastings. Evelyn Waugh. A biography. Houghton Mifflin Company Boston-New York, 1994. – P.28.
4. Waugh E. A Little Learning. London: Boston-Toronto, 1964. – P.230.
5. Во И. Избранное. Сборник. – На англ.яз.-Составитель Г.А.Анджапаридзе. – М. «Прогресс», 1980. – С.11.
6. Смирнова В. Абдулла Қаххар из Ферганской долины. «Дружба народов», 1963, №7. – 258 с.